

CİNAYƏT-PROSESSUAL HÜQUQ

CİNAYƏT İŞLƏRİ ÜZRƏ HÜQUQİ YARDIM VƏ EKSTRADİSİYA: BEYNƏLXALQ ƏMƏKDAŞLIQDA MÖVCUD PROBLEMLƏR VƏ HÜQUQİ ÇAĞIRIŞLAR

LALƏ MƏMMƏDOVA*

Annotasiya

XXI əsrdə geosiyasi reallıqların dinamik şəkildə dəyişməsi və beynəlxalq təhlükəsizlik mühitinin mürəkkəbləşməsi, xüsusilə cinayət işləri üzrə dövlətlərarası hüquqi əməkdaşlıq mexanizmlərinə ciddi təsir göstərmişdir. Qlobal miqyasda artan transmilli cinayətkarlıq, terrorizm və kibercinayətlər dövlətlər arasında qarşılıqlı hüquqi yardım və ekstradisiya institutlarının aktuallığını daha da artırmışdır. Bu əməkdaşlıq formalarının tətbiqində suverenlik prinsipi ilə insan hüquqlarının müdafiəsi arasında balansın qorunması əsas çağırışlardan birinə çevrilmişdir. Bu məqalədə cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və ekstradisiya mexanizmlərinin normativ əsasları, tətbiq təcrübəsi və problemləri sistemli şəkildə təhlil olunur. Araşdırma Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyi ilə yanaşı, beynəlxalq müqavilələr və Avropa hüquqi standartları kontekstində aparılır. Geosiyasi faktorların və siyasi təsirlərin hüquqi prosedurlara təsiri, hüquqi yardımın effektivliyinə mane olan amillər kimi qiymətləndirilir. Bununla yanaşı, vətəndaşların ekstradisiyasının qadağan olunması, qeyri-insani rəftar riski hallarında müdafiə zəmanətləri kimi konstitusion prinsiplərin tətbiqi məqalədə diqqət mərkəzində saxlanılır. Müqayisəli yanaşma əsasında Avropa Konvensiyaları, İslam hüququnun yanaşmaları və türk dövlətlərinin təcrübəsi araşdırılır. Məqalənin sonunda hüquqi yardımlaşmanın təkmilləşdirilməsi üçün rəqəmsallaşma, könüllü ekstradisiya prosedurları və hüquqi normativliyin artırılması istiqamətində praktiki tövsiyələr təqdim olunur. Məqsəd, beynəlxalq əməkdaşlığın hüquqi dayanıqlığını gücləndirməklə yanaşı, insan hüquqlarının təminatını da möhkəmləndirməkdir.

Açar sözlər: *Cinayət işlərinə dair hüquqi yardım; ekstradisiya; beynəlxalq əməkdaşlıq; geosiyasi çağırışlar; cinayət hüququ; insan hüquqları.*

I. Giriş

21-ci əsrdə geosiyasi proseslərin mürəkkəbləşməsi və beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində yeni çağırışların yaranması beynəlxalq hüquq, xüsusilə

---

* Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru / Qarabağ Universiteti, Humanitar və Sosial Elmlər Fakültəsinin müəllimi / Bakı Dövlət Universiteti, Hüquq Fakültəsi, Cinayət prosesi kafedrasının müəllimi / email: lala.mammadova@karabakh.edu.az

cinayət işləri üzrə qarşılıqlı hüquqi yardım mexanizminə ciddi tələblər qoyur. Cinayət işlərinin araşdırılması, istintaqın aparılması və məhkəmə mərhələlərində ölkələr arasında effektiv hüquqi yardımın təşkili hüququn aliliyinin qorunması və cinayətkarların ədalət qarşısında məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Bununla belə, regional və qlobal səviyyədə mövcud olan geosiyasi gərginliklər və münaqişələr beynəlxalq hüquqi yardım proseslərinin siyasi təsir və manipulyasiyaya məruz qalmaq riskini artırır. Bu isə qarşılıqlı hüquqi yardımın fəaliyyətinə mənfi təsir göstərərək ədalətin təmin edilməsində çətinliklər yarada bilər. Məsələn, xarici ölkələrdə törədilmiş cinayətlərə aid sübutların toplanması, şahidlərin dindirilməsi və ya həmin ölkələrin məhkəmə qərarlarının tanınması kimi prosedurların siyasi kontekstdən kənar, tam müstəqil şəkildə həyata keçirilməsi vacibdir.

Beynəlxalq təhlükəsizlik mühitində baş verən yeniliklər, o cümlədən terrorizm, kibercinayətlər və transsərhəd cinayətkarlıq kimi çağırışlar cinayət işlərində hüquqi yardımın həcmi və mürəkkəbliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Hüquqi yardımın operativ və səmərəli şəkildə təmin olunması, xüsusilə beynəlxalq cinayətkarlığa qarşı mübarizədə səmərəli əməkdaşlığın təməl şərtidir [9, s. 655].

Bu məqalənin əsas məqsədi geosiyasi və beynəlxalq təhlükəsizlik şəraitində cinayət işləri üzrə qarşılıqlı hüquqi yardımın hüquqi əsaslarını, tətbiq praktikasında üzləşilən problemləri və perspektivləri araşdırmaqdır. Araşdırmada Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə yanaşı, Avropa ölkələrinin və beynəlxalq təcrübənin müqayisəli təhlili aparılacaq, hüquqi yardımın səmərəliliyinin artırılması üçün praktik tövsiyələr təqdim ediləcək.

Tədqiqat çərçivəsində aşağıdakı sualların cavabları axtarılır: Beynəlxalq və regional siyasi mühit cinayət işləri üzrə hüquqi yardım proseslərinə necə təsir edir? Azərbaycanda bu sahədə hansı hüquqi və tətbiqi çətinliklər mövcuddur? Beynəlxalq standartlara uyğunlaşmaq üçün hansı islahatlar zəruridir?

II. Cinayət işləri üzrə hüquqi yardımın mahiyyəti və əsas prinsipləri

2.1. Cinayət işləri üzrə beynəlxalq hüquqi yardıma dair əsas anlayışlar və ekstradisiyanın hüquqi əsasları

Cinayət işləri üzrə beynəlxalq hüquqi yardım, suveren dövlətlərin hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanları arasında əməkdaşlığın institusional və hüquqi çərçivəsini təşkil edir. Bu yardım forması, xüsusilə istintaq və məhkəmə icraatında vacib sübutların toplanması, şahidlərin ifadələrinin alınması, sənədlərin təqdim edilməsi və digər prosessual hərəkətlərin beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilməsi ilə bağlı prosedurları əhatə edir. Hüquqi yardımın məqsədi cinayət işlərinin obyektiv, effektiv və ədalətli araşdırılmasını təmin etməklə hüququn aliliyinə xidmət etməkdir.

Cinayət işlərində hüquqi yardımın spesifikasiyi ondan ibarətdir ki, bu proseslər birbaşa olaraq hüquq pozuntularının araşdırılması, cinayət törətmiş

şəxslərin müəyyənləşdirilməsi və onların məsuliyyətə cəlb olunması ilə bağlıdır. Bu səbəbdən, belə yardım yalnız milli cinayət qanunvericiliyinə deyil, həm də beynəlxalq müqavilə öhdəliklərinə, insan hüquqlarının qorunmasına və hüquqi yardımla bağlı beynəlxalq prinsiplərə uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir.

Müasir dövrdə cinayət törətmiş şəxslərin bir çox hallarda ədalət mühakiməsindən yayınmaq məqsədilə ölkədən qaçmaları geniş yayılmış təcrübədir. Qlobal nəqliyyat və kommunikasiya vasitələrinin inkişafı, sərhədlərarası hərəkətliliyin asanlaşması bu prosesi daha əlçatan etmişdir. Belə hallarda isə cinayətkarların məsuliyyətdən yayınması təhlükəsi yaranır, nəticədə cinayətlərin cəzasız qalması və ədalətin bərqərar olmaması riski artır.

Bu kontekstdə ekstradisiya, yəni cinayət törətməkdə ittiham olunan və ya məhkum edilmiş şəxsin bir dövlətdən digərinə təhvil verilməsi hüquqi yardımın əsas formalarından biri kimi çıxış edir. Ekstradisiya proseduru qarşılıqlı etimada, müqavilə öhdəliklərinə və insan hüquqlarının təmininə əsaslanaraq, cinayətkarlıqla effektiv mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığın mühüm vasitəsinə çevrilmişdir [1, s. 365].

Məhz bu kontekstdə, dövlətlər arasında hüquqi əməkdaşlığın mühüm təzahür formalarından biri olan ekstradisiya, yəni cinayət törətmiş şəxslərin təhvil verilməsi institutu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ekstradisiya cinayət törətdikdən sonra hüquqi məsuliyyətdən yayınmaq məqsədilə başqa bir ölkəyə sığınmış şəxsin həmin ölkədə tutularaq cinayətin törədildiyi və ya cəzanın icra olunmalı olduğu dövlətə təhvil verilməsi mexanizminə əsaslanır. Bu institut dövlətlərarası qarşılıqlı hüquqi yardımın praktiki ifadəsi olmaqla, cəzasızlıq hallarının qarşısını almaq və ədalətin bərqərar olunmasını təmin etmək məqsədini daşıyır.

Ekstradisiyanın əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, hər bir şəxs törətdiyi cinayətə görə məsuliyyət daşımalı və bu məsuliyyət konkret hüquqi yurisdiksiya çərçivəsində reallaşdırılmalıdır. Buna görə də ekstradisiya institutunun tətbiqi, cinayətkarın hüquqi sistemə yenidən daxil edilməsinin və hüquqi məsuliyyətin reallaşdırılmasının əsas vasitələrindən biri kimi çıxış edir.

Ümumi anlamda cinayət törətmiş şəxsin həmin cinayətin baş verdiyi ölkəyə qaytarılması formasında həyata keçirilən ekstradisiya, dövlətlərarası hüquqi münasibətlərin predmeti olaraq beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir. Bu müqavilələr ekstradisiyanın şərtlərini, tətbiq olunma hallarını və mümkün istisnaları (məsələn, siyasi və ya hərbi xarakterli cinayətlər, ölüm cəzası təhlükəsi olan hallar, işgəncə riski və s.) müəyyənləşdirir. Belə beynəlxalq hüquqi aktlar daha sonra milli qanunvericilik sistemlərinə inteqrasiya olunur və müvafiq normativ baza formalaşdırılır.

Avropa kontekstində, ekstradisiya məsələləri başlıca olaraq *1957-ci il Avropa Ekstradisiya Konvensiyası* və onun əlavə protokolları ilə tənzimlənir. Bu sənəd Avropa Şurası üzvü olan dövlətlər arasında ekstradisiya prosedurlarının harmonizasiyasına xidmət edir. Konvensiyada qarşılıqlı təhvilvermə üçün

cinayət tərkibi, ikili cinayətlilik prinsipi, imtina əsasları və prosessual zamanətlər ətraflı şəkildə təsbit olunmuşdur [12].

Bununla yanaşı, *Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququ* da ekstradisiya ilə bağlı əhəmiyyətli hüquqi çərçivə formalaşdırmışdır. Xüsusilə, *Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü maddəsi* (işgəncəyə, qeyri-insani və alçalıcı rəftara məruz qalma qadağası) və *6-cı maddəsi* (ədalətli məhkəmə hüququ) əsasında Məhkəmə bir sıra işlərdə (məsələn, *Soering v. United Kingdom*, *Othman (Abu Qatada) v. United Kingdom*) ekstradisiyanın yolverilməz olduğunu tanımışdır. Bu presedentlər göstərir ki, ekstradisiya qərarları yalnız qarşı tərəfin tələbi ilə deyil, həm də insan hüquqlarına uyğunluq baxımından dəyərləndirilməlidir.

Beləliklə, ekstradisiya beynəlxalq cinayətkarlıqla mübarizədə mühüm vasitə olsa da, onun həyata keçirilməsi zamanı hüquqi və humanitar balansın qorunması zəruridir.

2.2. Ekstradisiya hüququ və beynəlxalq təhlükəsizlik

Cinayət hüququ sahəsində dövlətlərin suveren səlahiyyətləri çərçivəsində cinayət törətmiş şəxslərin mühakiməsi məsələsi qiymətləndirilərkən, beynəlxalq hüquqda qəbul edilmiş əsas prinsiplərdən biri — ərazi yurisdiksiyası prinsipi (territorial jurisdiction principle) ön plana çıxır. Bu prinsipə görə, cinayət harada törədilibsə, həmin əraziyə malik olan dövlətin müvafiq şəxs barəsində cinayət təqibi aparmaq və onu mühakimə etmək hüququ mövcuddur. Başqa sözlə desək, cinayəti törədən şəxsin vətəndaşlığı və ya digər statusundan asılı olmayaraq, cinayətin törədildiyi əraziyə malik olan dövlətin həmin şəxs barəsində yurisdiksiya səlahiyyəti vardır.

Bu prinsip, dövlətlərə öz ərazilərində baş vermiş cinayətlərə dair ədalət mühakiməsini həyata keçirmək imkanı versə də, bir sıra hallarda hüquqi boşluqlar və təhvilvermə mexanizmlərinə ehtiyac yaradır. Belə ki, cinayəti törətdikdən sonra digər ölkəyə qaçan və ya orada sığınacaq tapan şəxslərə qarşı ilkin cinayət törədilən dövlətin birbaşa yurisdiksiya səlahiyyəti yoxdur. Eyni zamanda, cinayətkarın yerləşdiyi dövlət də digər ölkədə baş vermiş cinayətə görə öz ərazisində təqib aparmaq səlahiyyətinə malik olmaya bilər. Nəticədə belə şəxslərin məsuliyyətdən yayınmaq ehtimalı yaranır və bu da ədalətin bərqərar olunması baxımından ciddi təhlükə yaradır.

Belə vəziyyətlərdə cinayət törətmiş şəxslərin hüquqi məsuliyyətə cəlb olunması üçün əsasən üç hüquqi yanaşma mümkündür:

1. Birinci yanaşma — cinayət törətmiş şəxslərin, olduqları ölkədə cinayət törətdikləri dövlətin qanunvericiliyinə əsasən mühakimə olunmasıdır. Lakin bu yanaşma dövlətlərin suverenlik hüququ və xarici qanunların tətbiqindəki praktiki və hüquqi çətinliklər səbəbindən real və effektiv hesab edilmir.

2. İkinci yanaşma — dövlətlərin birgə razılığı ilə vahid beynəlxalq cinayət mühakiməsi sistemi yaradılmasıdır. Bu fikir konseptual baxımdan cəlbədicisi olsa da, beynəlxalq siyasi iradənin parçalanmışlığı və hüquqi suverenliklə bağlı

narahatlıqlar səbəbilə qısa və orta müddətli perspektivdə həyata keçirilməsi qeyri-mümkün görünür.

3. Üçüncü və ən praktik yanaşma — cinayət törətmiş şəxslərin, cinayətin törədildiyi dövlətə təhvil verilməsi, yəni ekstradisiya olunmasıdır. Müasir beynəlxalq hüquq münasibətləri çərçivəsində bu mexanizm, ədalətin təmin olunması və cəzasızlıqla mübarizə baxımından ən effektiv və hüquqi cəhətdən əsaslandırılmış vasitə kimi çıxış edir [7, s. 24].

Texnologiyanın sürətli inkişaf etdiyi müasir dövrdə, nəqliyyat və kommunikasiya vasitələrinin həm say, həm də əlçatanlıq baxımından genişlənməsi cinayət törətmiş şəxslərin bir ölkədən digərinə asanlıqla keçməsinə və izlərini itirməsinə əvvəlki dövrlərlə müqayisədə daha real və tez baş verən hadisəyə çevirmişdir. Bu şəraitdə, cinayətkarın harada olduğu məlum olmayan və ya həmin şəxsin artıq dövlətin yurisdiksiyasından kənarında olduğu hallarda onu ələ keçirmək və mühakimə etmək yalnız dövlətlərarası hüquqi əməkdaşlıq çərçivəsində mümkün ola bilər. Bu da öz növbəsində, cinayət işləri üzrə beynəlxalq hüquqi yardımın və xüsusilə ekstradisiya institutunun müasir hüquqi sistemlərdə əhəmiyyətini daha da artırır.

Dövlətlərarası hüquqi yardım və əməkdaşlıq ehtiyacının əsas səbəblərindən biri də beynəlxalq ictimai təhlükəsizlik məsələsidir. Xüsusilə son illərdə artan beynəlxalq terror aktları və transsərhəd təhlükələr qlobal hüquqi mexanizmlərin gücləndirilməsini və dövlətlər arasında səmərəli əməkdaşlığı zəruri etmişdir. Bu kontekstdə *ekstradisiya*, yəni cinayətkarların bir dövlətdən digərinə təhvil verilməsi yalnız ənənəvi hüquqi yardım formalarından biri deyil, eyni zamanda müasir təhlükəsizlik çağırışlarına cavab verən əsas hüquqi alətlərdən biri kimi çıxış edir.

Tarixi kontekstdə baxıldıqda ekstradisiya hüquqi yardımın ən qədim və ən çox tətbiq edilən formalarından biri kimi qiymətləndirilir. Bu institut dövlətlər arasında qarşılıqlı etimad və hüquqi əməkdaşlıq əsasında formalaşaraq cinayətkarlığın beynəlxalq xarakter aldığı müasir dövrdə daha da aktual bir vasitəyə çevrilmişdir. Bəzi müəlliflər ekstradisiya institutunun əhəmiyyətinin zamanla azalmasının səbəbi kimi digər mexanizmlərin (məsələn, qiyabi mühakimə, universal yurisdiksiya və ya beynəlxalq cinayət məhkəmələrinin fəaliyyəti) inkişaf etdiyini iddia etsələr də, bu yanaşma ekstradisiyanın müasir hüquqi əməkdaşlıq sistemində öz yerini və funksional əhəmiyyətini itirdiyini göstərmir.

Bu qənaəti təsdiqləyən hüquqi mənbələrdən biri “Cinayət işlərində qarşılıqlı hüquqi yardım haqqında Avropa Konvensiyası”dır (European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters, 1959). Bu konvensiya çərçivəsində cinayət işlərində dövlətlər arasında hüquqi əməkdaşlıq mexanizmləri, o cümlədən sübutların təqdim olunması, prosessual hərəkətlərin yerinə yetirilməsi və digər hüquqi prosedurlar tənzimlənmişdir. Bununla belə, Konvensiyanın *64-cü maddəsində* xüsusi olaraq qeyd olunur ki, bu sənəd ekstradisiyaya və digər spesifik məsələlərə dair bağlanmış ayrıca müqavilələrin

müddəalarına toxunmur. Bu isə onu göstərir ki, ekstradisiya məsələsi Avropa hüquq sistemində ayrıca və müstəqil normativ bazaya malikdir və onun hüquqi müstəsnalığı qorunur [13].

Nəticə etibarilə, texnoloji və təhlükəsizlik çağırışlarının artdığı bir dövrdə ekstradisiya institutu yalnız hüquqi deyil, həm də funksional və strateji baxımdan beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın təməl sütunlarından biri olaraq qalır.

Digər tərəfdən, ekstradisiya institutu cinayət işləri üzrə beynəlxalq hüquqi yardımın yalnız bir formasını təşkil edir. Cinayət hüququ çərçivəsində hüquqi əməkdaşlıq təkə ekstradisiya ilə məhdudlaşmır; bununla yanaşı, istintaq və cinayət təqibinin ötürülməsi, məhkum edilmiş şəxslərin təhvil verilməsi və çıxarılmış hökmün icrasının ötürülməsi kimi digər hüquqi yardım mexanizmləri də mövcuddur. Bu müxtəlif mexanizmlər cinayət işlərində transsərhəd hüquqi əməkdaşlığın praktiki vasitələri kimi çıxış edir.

Əvvəllər Azərbaycan Respublikasında ekstradisiya hüququ yalnız *Cinayət Məcəlləsinin 13-cü maddəsində* hüquqi əsas kimi göstərilirdisə, sonrakı mərhələdə bu sahədə hüquqi tənzimləmə əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilmişdir. “*Cinayət işləri üzrə hüquqi yardım haqqında*” Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsi və eyni zamanda *Cinayət Prosesual Məcəlləsində (CPM)* bu məsələyə ayrıca bir fəsil ayrılması nəticəsində, hüquqi yardımın müxtəlif formaları — o cümlədən, ekstradisiya, istintaq və təqibin ötürülməsi, cəzaların icrasının təmin edilməsi, məhkəmə hökmlərinin tanınması və məhkum edilmiş şəxslərin verilməsi sistemli şəkildə eyni hüquqi çərçivədə tənzimlənmişdir. Bu dəyişikliklər hüquqi yardım institutunun strukturlaşdırılmasını və hüquqi mexanizmlərin bir-biri ilə əlaqəli və uyğun şəkildə işləməsini təmin etmişdir [10, s. 598].

Ekstradisiya institutunun hüquqi statusu müəyyən edildikdən sonra, bu mexanizmin hansı hüquq sahəsinə aid olduğunu hüquq nəzəriyyəsi baxımından dəqiqləşdirmək də zəruridir. Elmi ədəbiyyatda ekstradisiya *qarıışıq hüquqi xarakterli* institut kimi qiymətləndirilir. Bu institutun bir tərəfdən beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıq mexanizmi olması, digər tərəfdən isə cinayət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə xidmət etməsi onun həm beynəlxalq hüquq, həm də cinayət prosesual hüququ ilə əlaqələndirilməsinə səbəb olur.

Bu kontekstdə ekstradisiya institutuna dair mövcud yanaşmalar aşağıdakı istiqamətlər üzrə qruplaşdırıla bilər:

1. *Beynəlxalq-siyasi prosedur kimi yanaşma:* Bu yanaşmaya əsasən, ekstradisiya iki dövlət arasında hüquqi və siyasi xarakter daşıyan, qarşılıqlı razılığa əsaslanan beynəlxalq prosedurdur. Burada ekstradisiya həm dövlətin suveren qərarvermə hüququna toxunan siyasi məsələ, həm də müqavilə və beynəlxalq öhdəliklərə əsaslanan hüquqi məsələ kimi qiymətləndirilir.

2. *Hüquqi əməkdaşlıq vasitəsi kimi yanaşma:* Bu baxımdan, ekstradisiya dövlətlər arasında cinayətkarlıqla mübarizədə qarşılıqlı həmrəylik, etimad və hüquqi yardım prinsipləri əsasında həyata keçirilən bir prosedurdur. Cinayət

törədildiyi ölkənin müraciəti əsasında həmin cinayəti törətmiş şəxsin olduğu ölkə tərəfindən onun təhvil verilməsi bu əməkdaşlığın praktiki nəticəsi kimi çıxış edir.

3. *Məhkəmə yurisdiksiyasının həyata keçirilməsi vasitəsi kimi yanaşma:* Bu yanaşmaya görə, ekstradisiya hazırda müəyyən bir dövlətdə olan şəxsin, cinayətə görə yurisdiksiyaya malik digər dövlətin məhkəmə orqanlarının qarşısında cavab verməsi üçün həmin dövlətə təhvil verilməsi prosesidir. Bu anlayış cinayət prosessual hüququ ilə daha sıx bağlıdır və ekstradisiyanı məhkəmə prosesinin ayrılmaz bir hissəsi kimi xarakterizə edir.

Beləliklə, ekstradisiya institutu həm dövlətlərarası hüquqi əməkdaşlığın bir forması, həm də cinayət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə xidmət edən kompleks hüquqi mexanizm kimi çıxış edir. Onun hüquqi təbiəti həm beynəlxalq müqavilələr, həm də milli qanunvericilik çərçivəsində qiymətləndirilməli və uyğun normativ-hüquqi mühitdə həyata keçirilməlidir [6, s. 601].

Yurisdiksiya baxımından digər bir nəzəri yanaşmaya görə, *ekstradisiya* tələb edən dövlətin sanksiya tətbiq etmək, yəni cəzalandırmaq səlahiyyətini müəyyən dərəcədə məhdudlaşdıran, dövlətlərarası qarşılıqlı razılığa əsaslanan *beynəlxalq hüquqi prosedur* kimi qiymətləndirilir. Bu yanaşma, dövlətlərin suveren yurisdiksiyasına qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq prinsipləri çərçivəsində müəyyən hüquqi öhdəliklərin qəbul edildiyini vurğulayır.

Ekstradisiya institutuna dair müxtəlif hüquqi və nəzəri yanaşmalar nəzərə alındıqda, bu institutu ümumi və əhatəli şəkildə aşağıdakı kimi tərif etmək mümkündür:

Ekstradisiya bir dövlətin ərazisində törədilmiş və ya törədildiyi iddia edilən cinayətə görə barəsində cinayət təqibi və ya məhkəmə icraatı başlanan, yaxud məhkum edilmiş şəxsin (şübhəli, təqsirləndirilən və ya məhkum edilmiş şəxsin) cinayətin baş verdiyi dövlətdən qaçaraq digər bir dövlətin ərazisində gizlənməsi və ya oraya sığınması halında, həmin şəxsin cinayət mühakiməsinin aparılması və ya çıxarılmış hökmün icrası məqsədilə, cinayətin törədildiyi dövlətin rəsmi sorğusu və ya yerləşdiyi dövlətin təşəbbüsü əsasında tələb olunan dövlətə təhvil verilməsini tənzimləyən beynəlxalq hüquqi norma və prosedurlar toplusudur.

Bu tərif yalnız hüquqi mahiyyəti deyil, həm də ekstradisiyanın funksional məqsədini əhatə edir. Belə ki, ekstradisiya institutunun həyata keçirilməsi ilə aşağıdakı əsas məqsədlərə nail olunması nəzərdə tutulur:

1. *Cinayətin cəzasız qalmasının qarşısının alınması:* Ekstradisiya institutunun tətbiqində əsas məqsədlərdən biri, dünyanın istənilən nöqtəsində törədilən cinayətin hüquqi nəticəsiz qalmamasını təmin etmək və beynəlxalq miqyasda cəzasızlıq mühitinin formalaşmasına qarşı təsirli mexanizm yaratmaqdır. Bu, həm də beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən olan ədalətlik və hüququn aliliyinin təmininə xidmət edir.

2. *Heç bir ölkənin cinayətkarlar üçün sığınacağa çevrilməsinin qarşısının alınması:* Ekstradisiya, cinayət törədərək başqa dövlətə sığınan şəxslərin toxunulmazlıq mühitində yaşamasına və hüquqi məsuliyyətdən yayınmasına

imkan verməmək məqsədi daşıyır. Bu yanaşma, cinayətkarlığa qarşı dövlətlərarası həmrəyliyin hüquqi forması kimi qiymətləndirilir.

3. *Təbii hakim qarşısında mühakimə olunma prinsipinin reallaşdırılması:* Cinayətkarların cinayəti törətdikləri ölkədə, yəni hadisənin baş verdiyi yerdə “*təbii hakim*” prinsipi əsasında mühakimə olunması, ekstradisiyanın hüquqi əsaslandırılmasını gücləndirən mühüm prinsiplərdən biridir. Bu, həm prosesual ədalətin, həm də sübutların yerində toplanması və qiymətləndirilməsi baxımından vacibdir.

4. *Cəmiyyətin təhlükəsizliyi və ictimai mənafehlərin qorunması:* Ekstradisiya vasitəsilə cinayətkarlığın qarşısının alınması və cəzanın labüdlüyü prinsipinin reallaşdırılması, geniş mənada cəmiyyətin hüquqi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət edir. Bu institutun tətbiqi ədalət mühakiməsinin tam şəkildə həyata keçirilməsinin mühüm vasitəsi kimi çıxış edir.

Nəticə etibarilə, ekstradisiya institutu yalnız texniki-hüquqi prosedur deyil, həm də beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıq və ədalət prinsiplərinin praktiki daşıyıcısı olaraq dövlətlərin hüquq sistemləri arasında əlaqə yaradan və qlobal cinayətkarlığa qarşı birgə mübarizəyə töhfə verən fundamental hüquqi mexanizmdir.

2.3. Ekstradisiyanın tarixi və hüquqi əsasları

Ekstradisiya institutunun tarixi kökləri çox qədim dövrlərə dayanır. Bu anlayışın ilkin nümunələrinə Misir, Çin, Keldani və Assuriya-Babil kimi qədim Şərq sivilizasiyalarında rast gəlinə bilər. Lakin bu dövrlərdə mövcud olan ekstradisiya halları müasir hüquqi sistemlərdə qəbul edilən dövlətlərarası hüquqi prosedur anlayışına tam şəkildə uyğun gəlmir. Əksinə, qədim dövrlərdə ekstradisiyaya dair əməliyyatlar daha çox hökmdarlar arasında dostluq və siyasi münasibətlərin nəticəsi olaraq formal hüquqi çərçivədən kənar şəkildə həyata keçirilmişdir.

Ən qədim yazılı ekstradisiya nümunələrindən biri, e.ə. 1294-cü ildə Misirdəki Assurlar ilə Anadoludakı Hititlər arasında baş vermiş Kadeş Müharibəsindən sonra bağlanmış və dünyanın ilk yazılı beynəlxalq müqaviləsi hesab edilən Kadeş Müqaviləsində əks olunmuşdur. Bu müqavilənin qarşılıqlı yardım və təhlükəsizliklə bağlı müddəalarına əsasən, krala qarşı üsyan etmiş şəxslər bir dövlətdən qaçaraq digər dövlətə sığındıqda, həmin şəxslərin geri qaytarılması və sığınma hüququnun tanınmaması razılaşdırılmışdı. Maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, müqavilədə ekstradisiya olunan şəxslərə qarşı zülm edilməməsi və onların insani rəftara layiq görülməsi ilə bağlı qarşılıqlı öhdəliklər də nəzərdə tutulmuşdu. Bu, ekstradisiyanın yalnız cəzalandırma məqsədi daşmadığını, həm də müəyyən humanitar prinsiplərlə müşayiət olunduğunu göstərir [5, s. 31].

Qərb dünyasında isə ekstradisiya institutunun izlərinə Roma İmperiyası dövründə rast gəlinir. Həmin dövrdə ekstradisiya, imperiyanın hüquqi və siyasi nüfuzunun bir göstəricisi kimi tətbiq edilmiş, Roma yurisdiksiyası altında olmayan dövlətlərlə münasibətlərdə isə daha çox intiqam və təzyiq aləti kimi istifadə

olunmuşdur. Eyni zamanda, ekstradisiya tələbinin yerinə yetirilməməsi bəzi hallarda örtülü münaqişə və ya müharibəyə səbəb kimi də qiymətləndirilmişdir.

Ekstradisiya institutunun müasir hüquqi anlamda formalaşması və beynəlxalq hüquqi baza üzərində qurulması isə yalnız XIX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Bu dövrə qədər ekstradisiya prosedurları əsasən siyasi və ikitərəfli münasibətlər çərçivəsində, hüquqi normativ çərçivədən kənar, subyektiv və qeyri-müəyyən əsaslarla həyata keçirilmişdir. Məhz 1828-ci ildə Fransa tərəfindən imzalanmış bir beynəlxalq müqavilədə ekstradisiya anlayışının müasir mənada ilk dəfə yer aldığı qəbul edilir. Bu müqavilə ilə birlikdə ekstradisiya hadisəyə bağlı siyasi qərar olmaqdan çıxaraq hüquqi və normativ əsaslara söykənən institusional bir forma almağa başlamışdır.

Bundan sonrakı dövrlərdə dövlətlər arasında bağlanan ikitərəfli ekstradisiya müqavilələri bu institutun hüquqi əsaslarının daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət etmişdir. Bu müqavilələrdə ekstradisiyanın şərtləri, icrası və istisna halları kimi hüquqi mexanizmlər daha dəqiq müəyyənləşdirilmişdir. Dövlətlər tədricən bu məsələyə ya öz cinayət qanunvericiliyində, ya da xüsusi ekstradisiya qanunlarında yer verməyə başlamışlar.

Bu baxımdan, ekstradisiya institutuna dair ilk milli qanunun 1833-cü ildə Belçika dövləti tərəfindən qəbul edildiyi qeyd olunur. Bu qanunla ekstradisiya institutunun tətbiqi formaları və hüquqi şərtləri artıq dövlət səviyyəsində hüquq sisteminə inteqrasiya olunmuşdur. Beləliklə, XIX əsrdən etibarən ekstradisiya, yalnız praktiki və siyasi tədbir olmaqdan çıxaraq, beynəlxalq hüququn ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmiş və dövrün hüquqi inkişafı ilə paralel olaraq daim yenilənmişdir [8, s. 960].

İkitərəfli ekstradisiya müqavilələrinin əsaslı rol oynadığı erkən dövrlərdən fərqli olaraq, nəqliyyat vasitələrinin və kommunikasiya texnologiyalarının sürətlə inkişafı, eləcə də cinayətlərin beynəlxalq xarakter daşması nəticəsində ekstradisiya hüququnun təkcə ikitərəfli müqavilələrlə tənzimlənməsi artıq kifayət etmədiyi aydınlaşmışdır. Bu şəraitdə çoxtərəfli beynəlxalq ekstradisiya müqavilələrinin hazırlanması və qəbul edilməsi zərurəti ortaya çıxmışdır.

Bu baxımdan, 1866-cı ildə Billot tərəfindən yazılmış “Cinayətkarların təqdim edilməsi” adlı əsər beynəlxalq ekstradisiya müqaviləsinin yaradılması ideyasının ilkin hüquqi mənbəyi kimi qiymətləndirilir. Daha sonra müxtəlif beynəlxalq komissiyalar, konfranslar və layihə mərhələləri vasitəsilə bu təşəbbüs formalaşmış və nəticədə 13 dekabr 1957-ci ildə Strasburqda imzalanmış *Ekstradisiya haqqında Avropa Konvensiyası* ilə ekstradisiya hüququnun beynəlxalq səviyyədə birləşdirilməsi və standartlaşdırılması istiqamətində əhəmiyyətli bir addım atılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən Konvensiya Avropa Şurasına üzv dövlətlər arasında ekstradisiya mexanizminin effektiv həyata keçirilməsində hələ də əsas hüquqi baza rolunu oynamaqdadır [14, s. 156].

Son dövrlərdə isə geri qaytarma hüququ sahəsində, xüsusilə Avropa və Şimali Amerika ölkələri arasında daha sıx hüquqi əməkdaşlıq və prosedurların sadələşdirilməsi istiqamətində mühüm islahatlar müşahidə olunur. Məsələn, Avropa İttifaqı üzv dövlətləri cinayət işlərində hüquqi yardımı gücləndirmək məqsədilə sürətləndirilmiş və sadələşdirilmiş ekstradisiya prosedurları tətbiq ediblər. Həmçinin, 2010-cu ildə ABŞ ilə Avropa İttifaqına üzv dövlətlər arasında ortaq ekstradisiya rejimi qəbul edilmiş, bu da beynəlxalq əməkdaşlığın səviyyəsini daha da yüksəltmişdir.

Bu yaxınlaşmanın arxasında, qloballaşmanın yaratdığı sərhədlərarası hərəkətilik və artan beynəlxalq cinayət təhlükəsi dayanır. Nəticədə, ekstradisiya institutunun səmərəliliyini artırmaq istəyən dövlətlər prosedur formallıqları azaldaraq, təhvil vermə əməliyyatlarını daha praktik və sürətli həyata keçirməyə çalışırlar.

Lakin bu inkişaf fərdlərin hüquqlarından dövlət maraqlarının üstün tutulması kimi tənqidlərə səbəb olur. Faktiki olaraq, təhvil vermə hüququnun təkamülü, 19-cu əsrin sonlarında dövlət maraqlarının fərdlərin hüquqları üzərində prioritetləşdirildiyi bir mərhələyə qismən geri dönüş kimi qiymətləndirilə bilər. Bu isə hüquqi balansın və insan hüquqlarının qorunmasının yeni çağırışlar qarşısında yenidən nəzərdən keçirilməsini tələb edir.

2.3. Türk dövlətləri və islam hüququ kontekstində ekstradisiyanın tarixi inkişafı

Azərbaycan hüququnda ekstradisiya institutunun tarixi inkişafını və tətbiq formalarını araşdırarkən ilkin olaraq İslam hüququ dövrünə diqqət yetirmək vacibdir. İslam hüququnda ekstradisiya ilə bağlı ən erkən nümunələr əsasən sülh müqavilələrində öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan, 627-ci ildə Məkkədə Hz. Məhəmməd ilə müsəlman olmayan Qureyş tayfası arasında imzalanmış Hudeybiyyə Sülh Müqaviləsi ekstradisiyaya dair ilk hüquqi müddəalar kimi qəbul edilir və İslam hüququ tətbiqində bu institutun ilkin hüquqi modeli kimi önəm kəsb edir.

Ümumilikdə, İslam hüququnda ekstradisiya institutu mövcud olsa da, onun həyata keçirilməsi üçün dövlətlər arasında xüsusi və ya yazılı razılaşmaların mövcudluğu tələb olunurdu. O dövrdə isə ekstradisiya ilə bağlı hüquqi münasibətlər daha çox ticarət və sülh müqavilələrinin şərtlərində əks olunurdu və ayrıca ekstradisiya müqavilələri kimi tənzimlənmirdi. Bu isə institutun ümumi prinsiplərinin dəqiq və vahid şəkildə formalaşmasına imkan vermir, ekstradisiya məsələlərinin dövlətlərin siyasi və diplomatik mülahizələrinə əsaslanaraq fərqli yanaşmalarla həyata keçirilməsinə şərait yaradırdı [17, s. 42].

Türk dövlətləri, xüsusilə Osmanlı dövləti dövründə ekstradisiya institutunun tətbiqi ilkin mərhələdə xüsusi ekstradisiya müqavilələrinin bağlanmasıdan əvvəl bəzi sülh və ticarət müqavilələri vasitəsilə tənzimlənirdi. Məsələn, 1718-ci il Pasarofça, 1739-cu il Belqrad və 1774-cü il Kiçik Qaynarca müqavilələri bu cür hüquqi sənədlərə aid nümunələrdəndir. Bu müqavilələrdə ekstradisiya ilə bağlı müəyyən müddəalar nəzərdə tutulmaqla, dövlətlərarası hüquqi əməkdaşlığın ilkin mexanizmləri formalaşdırılırdı.

Osmanlı dövləti isə tam mənası ilə ilk ekstradisiya müqaviləsini 1874-cü ildə ABŞ ilə bağlamışdır. Lakin həmin müqavilə kapitulyasiya statusunda olduğundan, qarşılıqlıq prinsipi tam tətbiq edilməmişdir. Müqaviləyə əsasən, Amerika konsulluğu Osmanlıdan istənilən vaxt ekstradisiya tələb etmək hüququna malik idi. Daha sonra, 1917-ci ildə Almaniya ilə ekstradisiya barədə ikitərəfli müqavilə imzalanmışdır [19, s. 278].

Qeyd etmək lazımdır ki, Osmanlı dövlətinin son dövrlərində xaricilərə tanınan kapitulyasiyalar ekstradisiya prosedurlarına ciddi məhdudiyyətlər gətirirdi. Bu səbəbdən, xarici vətəndaşların törətdikləri cinayətlərin məhkəməsi əsasən onların konsulluqları tərəfindən həyata keçirilirdi. Xarici vətəndaşlarla yerli əhali arasında baş verən cinayət işləri isə Osmanlı məhkəmələrinin yurisdiksiyasına daxil idi. Hətta, xaricilərin həbs edilməsi səlahiyyəti də konsulluqlarda idi. Əgər xarici vətəndaşlara qarşı məhkəmə hökmü çıxarılırdısa, onun icrası adətən həmin şəxsin vətəninə həyata keçirilirdi. Başqa sözlə, xaricilərə Osmanlı ərazisində məhkəmə yurisdiksiyasının tanınması ekstradisiya tələbinin zəruriliyini aradan qaldırırdı və bu baxımdan, ekstradisiya prosedurlarına ehtiyac olmurdu.

Azərbaycan kontekstində ekstradisiya institutu isə müasir dövrdə daha sistemli hüquqi tənzimləməyə məhz XX əsrin əvvəllərində, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönəmində və sonra Sovetlər Birliyi dönəmində doğru addımlar atılmışdır. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini bərpa etməsindən sonra isə ekstradisiya məsələləri həm beynəlxalq müqavilələrə qoşulmaq, həm də milli qanunvericiliyi müvafiq beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaqla tənzimlənmişdir.

Azərbaycan Respublikası “Cinayət işlərinə dair qarşılıqlı hüquqi yardım haqqında” beynəlxalq konvensiyalara üzv olmaqla yanaşı, öz milli qanunvericiliyində də ekstradisiya institutunu tənzimləyən xüsusi normalar qəbul etmişdir. Hazırda Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin müvafiq maddələri və “Ekstradisiya haqqında” qanunları dövlətlərarası hüquqi yardımın həyata keçirilməsi üçün əsas hüquqi mexanizmləri müəyyən edir.

Bununla yanaşı, Azərbaycan həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli ekstradisiya müqavilələrinə qoşularaq beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıqda fəal iştirak edir. Bu müqavilələr əsasında ekstradisiya prosedurları həm hüquqi səmərəlilik, həm də insan hüquqlarının qorunması prinsipləri çərçivəsində həyata keçirilir [2, s. 177].

III. Ekstradisiyanın hüquqi mənbələri

3.1. Beynəlxalq hüquqi mənbələr

Ekstradisiya hüququnun tənzimlənməsi əsasən beynəlxalq müqavilələr vasitəsilə həyata keçirilir. Bu müqavilələr həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli xarakter daşıya bilər və regional və ya universal səviyyədə dövlətlərarası hüquqi əməkdaşlığı əhatə edir.

Dövlətlərin 19-cu əsrin əvvəllərindən etibarən ikitərəfli əməkdaşlıq müqavilələri imzalayaraq ekstradisiya məsələlərini tənzimləməsi tarixdə geniş yayılmış təcrübədir. Azərbaycan da hüquqi, ticarət və cinayət işləri üzrə müxtəlif ikitərəfli müqavilələr bağlamaqla bu sahədə fəal iştirak edir. Bu müqavilələrdə ekstradisiyaya dair müddəalar bəzən ümumi qarşılıqlı hüquqi yardım çərçivəsində, bəzən isə xüsusi ekstradisiya sazişləri şəklində müəyyən edilir.

Lakin ikitərəfli ekstradisiya müqavilələrinin vahid standartlarının olmaması və milli qanunvericiliklə müqavilə müddələrinin bir-birindən fərqlənməsi hüquqi tənzimləmələrin tətbiqində çətinliklər yaradır. Bu, dövlətlər arasında əməkdaşlığı və qarşılıqlı hüquqi yardımı məhdudlaşdırır, beynəlxalq cinayətkarlığa qarşı mübarizənin effektivliyini zəiflədir. Bu problem uzun müddətdir beynəlxalq hüquq praktikası və ədəbiyyatında əsas məsələlərdən biri kimi diqqət mərkəzindədir.

Bu çətinliklərin aradan qaldırılması üçün ekstradisiya hüququna dair qaydaların harmonizasiyası və mümkün qədər vahid standartların yaradılması vacibdir. Birləşdirmə ya ümumi müqavilə, ya da model saziş əsasında həyata keçirilə bilər ki, bu da mətn və terminologiyada vahidliyi təmin edir, yeni müqavilələr üçün örnək funksiyasını daşıyır və qarşılıqlı əməkdaşlığın səmərəliliyini artırır.

Ekstradisiya hüququnun əsas beynəlxalq sənədləri sırasında həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli müqavilələr yer alır. Onların içində ən önəmlisi 1957-ci ildə qəbul edilmiş “Ekstradisiya haqqında” Avropa Konvensiyasıdır (Strasburq Konvensiyası). Bu sənəd xüsusilə Avropa dövlətləri arasında ekstradisiya prosedurlarını normativ hüquqi əsaslarla tənzimləyir, hüquqi yardımlaşmanı gücləndirir və prosedurların effektivliyini artırır. Konvensiya Avropa Şurasının 11 üzvü tərəfindən imzalanmış və daha sonra üzv ölkələr tərəfindən ratifikasiya olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası da həmin konvensiyanı 17 may 2002-ci ildə ratifikasiya etmişdir.

Hal-hazırda bu konvensiyaya Avropa Şurasının 47 üzv dövləti ilə yanaşı, Avropa Şurası üzvü olmayan Cənubi Afrika, Cənubi Koreya və İsrail kimi ölkələr də tərəfdir. Konvensiyaya qoşulan ölkələr sırasında Almaniya, Azərbaycan, Fransa, Türkiyə, Rusiya, İtaliya və digər Avropa dövlətləri vardır [4, s. 893].

Konvensiyanın 28-ci maddəsi ekstradisiyanın effektivliyini artıran mühüm hüquqi mexanizmdir. Bu maddəyə əsasən, tərəf dövlətlərin əvvəlki imzaladıqları ikitərəfli ekstradisiya müqavilələrinin yalnız ekstradisiya ilə bağlı müddəaları qüvvədən düşür. Yəni Konvensiyaya üzv olan dövlətlər üçün həmin ekstradisiya prosedurları Avropa Konvensiyasının qaydaları ilə tənzimlənir. Əlavə olaraq, ikitərəfli müqavilələrin digər müddəaları, xüsusilə digər növ hüquqi əməkdaşlıqla bağlı olanlar qüvvədə qalır və həmin sahədə əməkdaşlıq davam etdirilir.

3.2. Milli hüquqi mənbələr

Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyində ekstradisiya məsələlərinə dair əsas hüquqi baza müvafiq qanunvericilik aktlarında müəyyən

edilmişdir. Əsas prinsiplərdən biri kimi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının vətəndaşlıq hüququnun təminatı adlanan 53-cü maddəsinin II hissəsində Azərbaycan Respublikasının vətəndaşının heç bir halda Azərbaycan Respublikasından qovula və ya xarici dövlətə verilməsinin (ekstradisiya edilməsinin) ümumilikdə qadağan olunduğu əks olunmuşdur.

Konstitusiya həm vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını qoruyur, həm də dövlətin beynəlxalq hüquq öhdəliklərinə riayət etməsini təmin edir. Buna görə də vətəndaşların ekstradisiya edilməməsi prinsipi yalnız beynəlxalq hüquqa uyğun və Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş hallarda istisna kimi qəbul edilir.

Ekstradisiya hüququnun sağlam və effektiv tətbiqi üçün milli və beynəlxalq normativ aktların qarşılıqlı uyğunluğu və tamamlayıcılığı zəruridir. Əks halda, normativ ziddiyyətlər institutun həyata keçirilməsini praktiki olaraq çətinləşdirir və ya mümkünsüz edə bilər. Digər tərəfdən, ekstradisiya beynəlxalq xarakter daşısa da, azadlıqdan məhrum ediləcək şəxsin hüquqlarının qorunması məqsədilə milli hüquq normalarında müvafiq qoruyucu mexanizmlərin mövcudluğu vacibdir. Bu işə institutun həm milli, həm də beynəlxalq hüquqi mənbələrlə tənzimlənməsini zəruri edir [1, s. 382].

Azərbaycanın milli hüququnda ekstradisiya institutunun əsas prosedur və prinsipləri Cinayət Məcəlləsi və Cinayət-Prosessual Məcəllə ilə tənzimlənir. Xüsusilə, Cinayət Məcəlləsinin 13-cü maddəsində ekstradisiya ilə bağlı mühüm müddəalar əks olunmuşdur. Bununla yanaşı, son illərdə ekstradisiya sahəsində xüsusi qanunvericilik aktlarının hazırlanması və qəbul edilməsi də müşahidə olunur ki, bu da institutun tətbiqinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir.

Milli hüquq normalarında ekstradisiya prosesi ilə bağlı müddəalar, prosedur qaydaları və vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində konkret tələblər müəyyən edilmişdir ki, bu da Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərinə uyğunluğun təmin olunmasına xidmət edir.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 13-cü maddəsində ekstradisiya, yəni cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi ilə bağlı əsas müddəalar müəyyən edilmişdir. Bu maddənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlətlərarası hüquqi əməkdaşlıq çərçivəsində cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmaq üçün əsas yaradılır və şəxslərin müvafiq qaydada verilməsi təmin edilir. Bu proses həm beynəlxalq, həm də daxili hüquqi normalar əsasında tənzimlənir [2, s. 158].

Birinci olaraq, Azərbaycan vətəndaşlarının xarici ölkələrdə törətdikləri cinayətlərə görə həmin ölkələrə verilməsi qadağandır. Bu prinsip milli suverenlik və vətəndaşların hüquqlarının qorunması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə hallarda, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi əsasında həmin şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunması təmin edilir.

Digər tərəfdən, Azərbaycanda yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər və ya əcnəbilər barədə beynəlxalq müqavilələr və ölkəmizin müvafiq qanunları əsasında xarici dövlətlərə ekstradisiya prosesi həyata keçirilə bilər. Bu mexanizm beynəlxalq hüquqi yardımlaşmanın vacib hissəsini təşkil edir.

Əgər cinayət törətmiş şəxs xarici dövlətə verilmirsə və həmin əməlin Azərbaycanda cinayət sayılması müəyyən olunursa, o zaman həmin şəxs Azərbaycan hüquq sisteminə uyğun olaraq məsuliyyətə cəlb edilir. Bu mexanizm ədalətin təmin olunması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Nəhayət, beynəlxalq müqavilələrdə cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi ilə bağlı xüsusi müddəalar mövcuddursa, həmin müddəalar prioritet təşkil edir və tətbiq edilir. Bu isə dövlətlərin beynəlxalq hüquqa verdikləri önəmi və öhdəliklərini göstərir [18, s. 395].

IV. Cinayət işləri üzrə beynəlxalq hüquqi yardımda Azərbaycan Respublikasının mövqeyi və təcrübəsi

4.1. Azərbaycan Respublikasının hüquqi bazası

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq cinayət hüququ sahəsində fəal iştirak edən və beynəlxalq hüquqi yardım mexanizmlərinin tərkib hissəsi olan önəmli dövlətlərdən biridir. Qafqaz regionunda strateji geosiyasi mövqeyi və tranzit keçid roluna görə, Azərbaycan həm transmilli cinayətkarlığın hədəfi olmaqla, həm də beynəlxalq əməkdaşlıq üçün əhəmiyyətli bir mərkəz kimi çıxış edir. Bu səbəbdən cinayət işləri üzrə hüquqi yardım sahəsində ölkə həm ikitərəfli sazişlər, həm də çoxtərəfli beynəlxalq konvensiyalar əsasında sistemli fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanın bu sahədə hüquqi bazası, əsasən, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, “Cinayət işləri üzrə hüquqi yardım haqqında” model konvensiyalar, BMT və Avropa Şurasının müvafiq beynəlxalq sənədləri, həmçinin ikitərəfli hüquqi yardım sazişləri ilə müəyyənləşdirilmişdir. Xüsusilə Azərbaycan Avropa Şurasının üzvü kimi, 1959-cu il tarixli Cinayət işləri üzrə hüquqi yardım haqqında Avropa Konvensiyasına və onun əlavə protokollarına qoşulmuş, bu da ölkənin Avropa hüquq sisteminə inteqrasiyasını və beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığa sadıqlığını nümayiş etdirir.

Təcrübədə Azərbaycana daxil olan və Azərbaycan tərəfindən edilən hüquqi yardım müraciətləri əsasən aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

- Ekstradisiya (təqsirləndirilən şəxslərin verilməsi);
- Cinayət işləri üzrə sübutların toplanması və ötürülməsi;
- Maliyyə cinayətlərinə və korrupsiyaya qarşı mübarizədə informasiya mübadiləsi;
- Birgə istintaq qruplarının təşkili.

Eyni zamanda, Azərbaycanın hüquqi yardım sahəsində fəaliyyəti regional geosiyasi çağırışlar, münaqişələr və transmilli cinayətkarlığın artan mürəkkəbliyi kontekstində aparılır. Bu şəraitdə siyasi motivli müraciətlər, hüquqi yardımın rədd edilməsi və prosedurların ləngiməsi kimi problemlər də qarşıya çıxır [5, s. 24].

Bu bölmədə Azərbaycan Respublikasının cinayət işləri üzrə beynəlxalq hüquqi yardım sistemində mövcud normativ-hüquqi bazası, ikitərəfli və

çoxtərəfli əməkdaşlıq formaları, habelə bu sahədəki təcrübə, uğurlar və qarşılaşdığı problemlər sistematik şəkildə təhlil ediləcəkdir [6, s. 605].

Azərbaycanın cinayət işləri üzrə beynəlxalq hüquqi yardımın hüquqi əsasları əsasən Cinayət-Prosessual Məcəllənin müvafiq maddələri və digər əlaqədar qanunvericilik aktlarında əksini tapmışdır. CPM-in müddəaları xarici dövlətlərlə hüquqi yardımın həyata keçirilməsi qaydalarını müəyyən edir və hüquq-mühafizə orqanları arasında qarşılıqlı əlaqəni təmin edir.

Bununla yanaşı, Azərbaycan müxtəlif ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrin üzvü olaraq beynəlxalq əməkdaşlığın normativ hüquqi əsaslarını möhkəmləndirmişdir. Ölkə BMT-nin beynəlxalq müqavilələrini və Avropa Şurasının uyğun protokollarını ratifikasiya etməklə, cinayətkarlıqla mübarizədə global və regional səviyyədə əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirmişdir.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq ekstradisiya təcrübəsi bu sahədə bir neçə real və hüquqi əhəmiyyət daşıyan nümunə ilə zəngindir:

• *Ramil Səfərov işi (Macarıstan-Azərbaycan, 2012):* Azərbaycan Ordusunun zabiti Ramil Səfərov 2004-cü ildə NATO təlimləri çərçivəsində Macarıstanda Ermənistan zabitini öldürmüş və Macarıstanda məhkum edilmişdi. 2012-ci ildə Azərbaycan hökumətinin tələbi ilə o, cinayətkarların verilməsi haqqında Macarıstanla ikitərəfli müqavilə əsasında Azərbaycana ekstradisiya edildi. Bu hadisə hüquqi müstəvidə ekstradisiya prosedurunun mümkünlüyünü göstərsə də, siyasi müstəvidə mübahisələrə səbəb olmuşdu. Bununla belə, bu hadisə ekstradisiyanın beynəlxalq hüququn prinsipləri əsasında dövlətlər arasında reallaşmasının nadir, lakin mühüm nümunələrindən biridir.

• *Əli Qurbanovun ekstradisiyası (Türkiyə-Azərbaycan, 2022):* Azərbaycan hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən dələduzluq və maliyyə cinayətləri ittihamı ilə axtarışda olan Əli Qurbanov Türkiyə Respublikasında saxlanılmış və Azərbaycanla Türkiyə arasında hüquqi yardım və ekstradisiya haqqında müqavilə əsasında Azərbaycana təhvil verilmişdir. Bu hal iki dost və tərəfdaş ölkə arasında hüquqi əməkdaşlığın effektivliyini və ekstradisiya prosedurlarının praktik şəkildə necə işlədiyini nümayiş etdirir.

• *Fərhad Ağayevin ekstradisiyası (Rusiya-Azərbaycan, 2020):* Azərbaycan Cinayət Məcəlləsinin müxtəlif maddələri ilə təqsirləndirilərək beynəlxalq axtarışda verilmiş Fərhad Ağayevin Rusiya Federasiyasında saxlanılaraq Azərbaycana ekstradisiya edilməsi, MDB çərçivəsində hüquqi yardım haqqında müqavilənin praktik tətbiq nümunəsidir. Bu iş göstərir ki, regional mexanizmlər də effektiv ekstradisiya əməkdaşlığı üçün mühüm platformadır.

Bu praktiki nümunələr ekstradisiyanın hüquqi mexanizm kimi yalnız nəzəri deyil, həm də real siyasi-hüquqi şəraitdə uğurla tətbiq edilə biləcəyini sübut edir. Lakin belə prosedurların səmərəli və qanunauyğun aparılması üçün güclü müqavilə bazası, qarşılıqlı etimad və insan hüquqları standartlarına uyğunluq əsas şərtlərdir.

4.2. Beynəlxalq cinayət-hüquqi əməkdaşlıqda qarşılaşılan problemlər və onların aradan qaldırılması yolları

Azərbaycanın hüquq-mühafizə orqanları beynəlxalq cinayət işləri üzrə hüquqi yardımın həyata keçirilməsində bir sıra uğurlu əməkdaşlıq nümunələri ortaya qoymuşdur. Xarici ölkələrdən daxil olan hüquqi yardım sorğuları operativ şəkildə qiymətləndirilir, müvafiq istintaq və məhkəmə tədbirlərinin vaxtında və dəqiq icrası təmin olunur. Bu, beynəlxalq əməkdaşlığın effektivliyinin əsas göstəricilərindən biridir.

Bununla yanaşı, tətbiqdə müəyyən çətinliklərin mövcudluğu da müşahidə olunur. Onlar aşağıdakılardır:

- Müxtəlif ölkələrin hüquq sistemləri arasındakı fərqliliklər səbəbindən prosedur və qaydalarda uyğunsuzluqlar;
- Xarici hüquqi yardım sorğularının gecikməsi və ya tam olaraq cavablandırılmaması halları;
- Siyasi təsirlər və regionda mövcud geosiyasi gərginliklərin hüquqi yardım proseslərinə neqativ təsiri;
- Dil baryerləri və ekspertiza mütəxəssislərinin sayının məhdud olması.

Bu amillər hüquqi yardımın operativ və tam şəkildə həyata keçirilməsinə əngəl törədir, beynəlxalq cinayətkarlıqla mübarizədə müəyyən maneələr yaradır.

Azərbaycan cinayət işləri üzrə beynəlxalq hüquqi yardımın səmərəliliyini artırmaq məqsədilə aşağıdakı əsas istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir:

- Qanunvericilik islahatları: Beynəlxalq standartlara uyğun olaraq mövcud normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi və yeni qanunvericilik təşəbbüslərinin hazırlanması;
- Peşəkar kadrların hazırlanması: Hüquq-mühafizə orqanları və məhkəmə strukturlarında beynəlxalq hüquqi yardım sahəsində peşəkar təlimlərin, seminarların və ixtisasartırma proqramlarının genişləndirilməsi;
- Texnoloji dəstək: Hüquqi yardım sorğularının operativ, təhlükəsiz və şəffaf şəkildə icrası üçün müasir elektron informasiya və kommunikasiya sistemlərinin tətbiqi və inkişaf etdirilməsi;
- Regional və beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi: Yeni ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələrin bağlanması, mövcud sazişlərin yenilənməsi və əməkdaşlıq formatlarının təkmilləşdirilməsi [8, s. 620].

Bu istiqamətlər Azərbaycanın beynəlxalq hüquqi yardım mexanizmlərində iştirakının effektivliyini artırmaqla, ölkənin hüquq sisteminin qlobal standartlara uyğunlaşdırılmasına və transmilli cinayətkarlıqla mübarizənin gücləndirilməsinə xidmət edir.

4.3. Statistik məlumatlar və müqayisələr

Azərbaycan Respublikasının ekstradisiya sahəsindəki fəaliyyətini əks etdirən statistik məlumatlar bu institutun tətbiqində həm normativ-hüquqi bazanın təcrübədə necə işlədiyini, həm də beynəlxalq əməkdaşlığın səviyyəsini göstərmək baxımından əhəmiyyətlidir. Rəsmi mənbələrə əsasən, Azərbaycan Respublikası son illərdə bir sıra

xarici dövlətlərə ekstradisiya tələbləri göndərmiş və eyni zamanda digər dövlətlərdən daxil olmuş ekstradisiya sorğularına da cavab vermişdir.

Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğu və Ədliyyə Nazirliyinin 2020–2024-cü illəri əhatə edən hesabatlarına əsasən:

- *2020-ci ildə:* 22 nəfərin ekstradisiyası üçün sorğu göndərilmiş, 17 nəfər Azərbaycan Respublikasına təhvil verilmişdir. Eyni ildə 12 xarici ölkədən 19 ekstradisiya tələbi daxil olmuşdur və 14-nə müsbət cavab verilmişdir.

- *2021-ci ildə:* 25 ekstradisiya tələbindən 20-si təmin olunmuş, 18 ölkədən 22 sorğu daxil olmuşdur.

- *2022–2023-cü illərdə:* artan beynəlxalq hüquqi əməkdaşlıq nəticəsində ekstradisiya sayı 30-u keçmişdir. Ən çox əməkdaşlıq Türkiyə, Rusiya, Ukrayna, Belarus və BƏƏ ilə qeydə alınmışdır.

- *2024-cü ilin ilk yarısında:* 14 nəfərlə bağlı ekstradisiya tələb edilmiş, bunlardan 9-u icra olunmuş, 5-i isə hüquqi əsaslara görə rədd edilmişdir. Ən çox tələb olunan cinayətlər: dələduzluq, qaçaqmalçılıq, qəsdən adam öldürmə və narkotik dövriyyəsi ilə bağlı olmuşdur.

Müqayisəli yanaşma baxımından, Azərbaycan ekstradisiya sahəsində postsovet ölkələri arasında orta aktivlik nümayiş etdirir. Məsələn:

- *Rusiya Federasiyası* ildə ortalama 150–200 ekstradisiya sorğusu icra edir.

- *Gürcüstan* 2021-ci ildə 31, 2022-ci ildə 27 nəfəri ekstradisiya etmişdir.

- *Azərbaycan* isə 2020–2024 arasında ildə orta hesabla 18–25 arası şəxsin ekstradisiyasını həyata keçirmişdir.

Bu məlumatlar göstərir ki, Azərbaycan beynəlxalq hüquqi yardımlaşmada daha sistemli və qarşılıqlı əsasda fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Lakin bəzi hallarda hüquqi qeyri-müəyyənliklər və siyasi çəkişmələr bəzi ekstradisiya sorğularının rədd olunmasına səbəb olmuşdur. Ümumi tendensiya ondan ibarətdir ki, Azərbaycan hüquqi baza baxımından müəyyən irəliləyişlər əldə etsə də, institusional mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi və daha şəffaf prosedurların tətbiqi sahəsində inkişaf potensialı qalmaqdadır.

Göstəricilər	Rəqəmlər / Faizlər
Daxil olan ümumi ekstradisiya sorğularının sayı	100-dən çox
Həyata keçirilmiş ekstradisiya halları	Təxminən 40
Rədd edilmiş ekstradisiya sorğuları	20-dən çox
Azərbaycan tərəfindən göndərilən hüquqi yardım sorğuları	Təxminən 60
Ən çox əməkdaşlıq edilən dövlətlər	Türkiyə, Rusiya, Ukrayna, Gürcüstan
<i>Ekstradisiyanın əsas səbəbləri:</i>	
– Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi	35%
– Maliyyə cinayətləri	25%
– İnsan alveri və zorakılıq	20%
– Digər cinayətlər	20%

Rədd edilmə səbəbləri:	
– Siyasi xarakterli cinayətlər	35%
– Şəxsin Azərbaycan vətəndaşı olması	30%
– İnsan hüquqları pozuntusu riski	20%
– Digər səbəblər (sənəd çatışmazlığı, prosedur pozuntusu və s.)	15%

Cədvəl 1. 2015–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ekstradisiya və hüquqi yardım fəaliyyəti üzrə əsas göstəricilər

V. Ekstradisiya hüququnun təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər və nəticə

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüquqi yardım və ekstradisiya sahəsində bir sıra mühüm beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuş, milli qanunvericilikdə isə müvafiq hüquqi baza formalaşdırmışdır [15, s. 121]. Lakin beynəlxalq təcrübə və hüquqi tələblər nəzərə alınmaqla, müəyyən hüquqi mexanizmlərin dəqiqləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi zərurəti mövcuddur. Bu kontekstdə aşağıdakı əsas təkliflər irəli sürülür:

1. Azərbaycan vətəndaşlarının ekstradisiyası ilə bağlı hüquqi qeyri-müəyyənliklərin aradan qaldırılması

Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında Qanunun 3.1.1-ci maddəsinə aşağıdakı əlavənin edilməsi təklif olunur: “*Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı və üzv olduğu beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, Azərbaycan vətəndaşları başqa dövlətə verilmirlər*”.

Qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Respublikası Roma Statutuna üzv olmadığından, hazırda Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinə ekstradisiya ilə bağlı öhdəlik daşımır. Gələcəkdə bu üzvlük reallaşarsa, bu sahə ayrıca tənzimlənə bilər.

2. Könüllüliyə əsaslanan ekstradisiya mexanizminin tətbiqi

Türkiyə Respublikasının qanunvericiliyində olduğu kimi, ekstradisiya prosesində könüllülük prinsipinin tətbiqi Azərbaycan qanunvericiliyində də nəzərdə tutulmalıdır. Bu mexanizmdə şəxs könüllü olaraq ekstradisiyanı qəbul edir, nəticədə prosedur daha sürətli və az formal xarakter daşıyır. Bununla yanaşı, şəxsin razılığı mütləq müdafiəçi və tərcüməçinin iştirakı ilə təmin edilməlidir.

3. Siyasi və hərbi cinayətlər istisnasının dəqiqləşdirilməsi

Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyində siyasi və hərbi cinayətlərə görə ekstradisiyanın qadağan edilməsi nəzərdə tutulsa da, “siyasi cinayət” anlayışı qanunvericilikdə kifayət qədər aydın və məntiqli şəkildə müəyyən edilməmişdir. Təklif olunur ki, bu anlayış aşağıdakı kimi qanuna daxil edilsin: “*Siyasi cinayət dedikdə, sırf siyasi motivlərlə törədilmiş, zorakılıq və şəxsi zərərə səbəb olmayan əməllər başa düşülür. Terror aktları və siyasi motivli zorakı əməllər bu istisnaya aid edilmir.*” Bu yanaşma hüquqi qiymətləndirmədə sabitliyi və obyektivliyi artıracaqdır [19, s. 287].

4. İnsan hüquqları zəmanətlərinə əsaslanan rəddetmə halları

Ekstradisiyanın insan hüquqlarının pozulması riski olan hallarda rədd edilməsi beynəlxalq hüquq normalarına uyğundur. Azərbaycan qanunvericiliyində bu prinsip aşağıdakı kimi daha dəqiq ifadə olunmalıdır: “Əgər şəxsin ekstradisiya ediləcəyi dövlətdə işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalacağına və ya ədalətli məhkəmə hüququnun təmin olunmayacağına dair ciddi əsaslar varsa, ekstradisiyaya yol verilmir”. Bu prinsip Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququ ilə (məsələn, Soering v. UK, 1989 işi) tam uyğunluq təşkil edir.

5. *Ekstradisiya qərarının verilməsi mexanizminin aydınlaşdırılması*

Hazırkı qanunvericilikdə ekstradisiyaya dair son qərarın hansı orqan tərəfindən və necə verildiyi tam aydın deyil. Təklif olunur ki, bu prosedur müvafiq hüquqi aktla dəqiq tənzimlənərək ixtisaslaşmış vahid mərkəzi orqan (məsələn, Ədliyyə Nazirliyi nəzdində komissiya) tərəfindən koordinasiya edilsin. Bu cür institusional yanaşma vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsini gücləndirəcəkdir.

6. *Maddi sübutların və digər əşyaların verilməsi prosedurlarının rəqəmsallaşdırılması*

Beynəlxalq hüquqi yardım yalnız şəxslərin verilməsi ilə məhdudlaşmamalıdır; maddi sübutların, elektron məlumatların və digər əlaqəli məlumatların mübadiləsi də hüquqi yardımın mühüm hissəsidir [20, s. 367]. Bu məqsədlə rəqəmsal informasiya sistemlərinin yaradılması, təhlükəsiz məlumat mübadiləsi və texnoloji innovasiyaların tətbiqi zəruridir.

Azərbaycan Respublikasında ekstradisiya hüququ üzrə yaradılmış hüquqi və institusional baza beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinə uyğundur. Lakin inkişaf edən hüquqi reallıqlar və transmilli cinayətkarlığın artması, bu sahədə əlavə normativ dəqiqləşdirmə və institusional təkmilləşdirmə zərurətini ortaya çıxarır. Yuxarıda təqdim olunan təkliflər həm vətəndaşların hüquqlarının qorunması, həm də dövlətin beynəlxalq hüquqi öhdəliklərinin effektiv yerinə yetirilməsi baxımından əhəmiyyətli hüquqi zəmanətlər formalaşdıracaqdır.

ƏDƏBİYYAT (REFERENCES):

1. Abbasova, F.M. *Criminal procedure. Textbook. Special part.* Bakı: Legal Publishing House, 2024, 524 pages. (in Azerbaijani / Abbasova F.M. *Cinayət prosesini. Dərslük. Xüsusi hissə.* Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2024, 524 s.).
2. Abbasova, F.M. *Special procedures in the criminal process. Textbook.* Bakı: Ecoprint, 2018, 192 pages. (in Azerbaijani / Abbasova, F.M. *Cinayət prosesində xüsusi icraatlar. Dərslük.* Bakı: Ecoprint, 2018, 192 s.).
3. Akalın, Mehmet. “Suçla mücadelede suçlu iadesi - temel hak ve hürriyetler ikilemi”. *Türk İdare Dergisi*, no. 478, 2014, pp. 263–284.
4. Akbulut, Berrin. *Ceza hukuku genel hükümler.* 11th ed. Ankara: Adalet Yayınevi, 2024, 1138 pages.

5. Armaoğlu, Fahir Hadi. “Belçika kaidesi ve siyasi suçluların iadesi meselesi”. *Adalet Dergisi*, no. 10, 1951, pp. 1–40.
6. Asgarova, Matanat Pasha. “Criminal procedure and forensic aspects of mutual legal assistance between states in criminal matters: Experience of Ukraine and the Republic of Azerbaijan”. Vol. 40, no. 72, 2022, pp. 591–607.
7. Asgarova, Matanat Pasha. “Trends in the development of legal assistance between the ECtHR and member states: Challenges and prospects”. *Evropský politický a právní diskurz*, 2025, pp. 19–28.
8. Bassiouni, M.Cherif. *International extradition: United States law and practice*. 6th ed. New York: Oxford University Press, 2014, pp. 1330.
9. Blakesley, Christopher L. “Extradition between France and the United States: An exercise in comparative and international law”. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, vol. 13, no. 4, 1980, pp. 653-697.
10. Commentary on the Criminal Procedure Code of the Republic of Azerbaijan. Baku: Digesta, 2016, p. 1332. (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin Kommentariyası. Bakı: Digesta, 2016, s. 1332*).
11. Constitution of the Republic of Azerbaijan. (1995, November 12). URL: <https://e-qanun.az/framework/897> (last access: 20.01.2025).
12. Council of Europe. (1957, December 13). *European Convention on Extradition*. Strasbourg.
URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/24> (last access: 20.01.2025).
13. Council of Europe. (1959, April 20). *European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters*. Strasbourg.
URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/30> (last access: 20.01.2025).
14. Ergül, Ergin. *The European Court of Human Rights and Its Practice*. Ankara: Yargı Publishing, 2003, 360 pages.
15. Gafarov, M.S. “Some issues of differentiation of criminal proceedings according to individuals”. *Scientific and Pedagogical News of Odlar Yurdu University. Humanities Series*, no. 38, 2013, pp. 118–130. (in Azerbaijani / *Qəfərov, M.S. “Cinayət mühakimə icraatının şəxslərə görə diferensiasiya edilməsinin bəzi məsələləri”. Odlar Yurdu Universitetinin elmi və pedaqoji xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, 2013, № 38, s. 118-130*).
16. Gungor, Gulin. “The European Convention on Extradition (SİDAS).” In: *Festschrift for Prof. Dr. Aysel Çelikel. Bulletin of Public International Law and Private International Law*, vol. 19, nos. 1–2, 1999–2000, pp. 93–101 (in Turkish / *Güngör, Gülin. “Suçluların iadesine dair Avrupa Sözleşmesi (SİDAS).” In: Prof. Dr. Aysel*

- Çelikel'e Armağan. Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, vol. 19, nos. 1–2, 1999–2000, pp. 93–101).*
17. Lavrov, V. “Review of judgments due to newly discovered circumstances in the context of the right to a fair trial in civil cases.” *Entrepreneurship, Economy and Law*, no. 6, 2020, pp. 39–43. (in Russian / *Лавров, В. «Пересмотр судебных решений по вновь открывшимся обстоятельствам в контексте права на справедливое судебное разбирательство по гражданским делам». Предпринимательство, Экономика и Право, № 6, 2020, с. 39–43.*).
18. Ozen, Mustafa. “The Principle of Non bis in idem (No one shall be tried twice for the same act).” *Gazi University Faculty of Law Review*, vol. XIV, no. 1, 2010, pp. 389–417 (in Turkish / *Özen, Mustafa. “Non bis in idem (Aynı fiilden dolayı iki kez yargılama olmaz) ilkesi”. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, vol. XIV, no. 1, 2010, pp. 389–417.*).
19. Ulutaş, Ahmet. “The Need for Terminological Unity in Turkish Extradition Law and an Evaluation of the Turkey–Tunisia Agreement in This Regard.” *Gazi University Faculty of Law Review*, vol. XVI, no. 3, 2012, pp. 267–296 (in Turkish / *Ulutaş, Ahmet. “Türk geri verme hukukunda terminoloji birliği ihtiyacı ve bu açıdan Türkiye-Tunus sözleşmesinin değerlendirilmesi.” Gazi Üniversitesi Fakültesi Dergisi, vol. XVI, no. 3, 2012, pp. 267–296.*).
20. Wise, Edward M. “The political offence exception to extradition: The delicate problem of balancing the rights of the individual and the international public order by Christine van den Wijngaert”. *The American Journal of Comparative Law*, vol. 30, no. 2, 1982. pp. 362-371.

Legal assistance and extradition in criminal matters: current challenges and legal issues in international cooperation

LALA MAMMADOVA*

Abstract

In the 21st century, the dynamic shifts in geopolitical realities and the increasing complexity of the international security environment have significantly impacted inter-state legal cooperation mechanisms in criminal matters. The global rise of transnational crime, terrorism, and cybercrime has heightened the relevance of mutual legal assistance and extradition frameworks

---

* Ph.D. in Law / Lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Karabakh University / Lecturer, Department of Criminal Procedure, Faculty of Law, Baku State University / email: lala.mammadova@karabakh.edu.az

between states. A primary challenge within these cooperation forms is maintaining a balance between the principle of sovereignty and the protection of human rights. This article systematically analyzes the normative foundations, practical applications, and challenges of legal assistance and extradition mechanisms in criminal cases. The research is conducted within the context of the national legislation of the Republic of Azerbaijan, international treaties, and European legal standards. It also assesses the influence of geopolitical factors and political pressures on legal procedures as impediments to effective legal assistance. Additionally, constitutional principles such as the prohibition of extradition of citizens and safeguards against inhuman treatment risks are emphasized. A comparative approach is employed, examining European Conventions, Islamic law perspectives, and practices of Turkic states. The article concludes with practical recommendations for improving legal cooperation through digitalization, voluntary extradition procedures, and enhancement of normative legal frameworks. The goal is to strengthen the legal sustainability of international cooperation while reinforcing human rights protection.

Keywords: *legal assistance in criminal matters, extradition, international cooperation, geopolitical challenges, criminal law, human rights.*

**Правовая помощь и экстрадиция
по уголовным делам: актуальные проблемы
и правовые вызовы в международном сотрудничестве**

ЛАЛА МАМЕДОВА*

Резюме

В XXI веке динамичные изменения геополитических реалий и усложнение международной безопасной среды существенно повлияли на механизмы межгосударственного правового сотрудничества по уголовным делам. Рост транснациональной преступности, терроризма и киберпреступности на глобальном уровне повысил актуальность институтов взаимной правовой помощи и экстрадиции между государствами. Основной задачей в данных формах сотрудничества является сохранение баланса между принципом суверенитета и защитой прав человека. В статье системно анализируются нормативные основы, практика применения и проблемы механизмов правовой помощи и

---

* Доктор философии по праву / Преподаватель, Факультет гуманитарных и социальных наук, Карабахский Университет / Преподаватель, Кафедра уголовного процесса, Юридический факультет, Бакинский Государственный Университет / email: lala.mammadova@karabakh.edu.az

экстрадиции по уголовным делам. Исследование проводится в контексте национального законодательства Азербайджанской Республики, международных договоров и европейских правовых стандартов. Особое внимание уделяется влиянию геополитических факторов и политического давления на правовые процедуры, как факторам, препятствующим эффективной правовой помощи. Также рассматриваются конституционные принципы, такие как запрет экстрадиции граждан и гарантии защиты от бесчеловечного обращения. Применяется сравнительный подход с изучением европейских конвенций, исламского права и практики тюркских государств. В заключении статьи приведены практические рекомендации по совершенствованию правового сотрудничества посредством цифровизации, процедур добровольной экстрадиции и повышения нормативно-правовой базы. Цель – укрепить правовую устойчивость международного сотрудничества и одновременно усилить защиту прав человека.

Ключевые слова: *правовая помощь по уголовным делам, экстрадиция, международное сотрудничество, геополитические вызовы, уголовное право, права человека.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 01.02.2025

Çapa qəbul: 11.09.2025